

LARS HERTZBERG

Mitä on kieli?

Kysymys ”Mitä on kieli?” on kiehtova, vaikkakin – tai ehkä juuri siksi että – kysymyksestä on vaikeaa saada otetta. Ne, jotka yrittävät vastata kysymykseen, haluavat luultavasti ilmaista omaa kiinnostustaan kieleen: jotkut puhuvat kielestä syntaktisten, semanttisten ja pragmaattisten sääntöjen ohjaamana ilmaisujärjestelmänä; toiset puhuvat siitä kielellisten ilmaisujen kalkyylina tai inhimillisen ”kielenomaksumislaitteen” tuotoksena; toiset kommunikaatiovälineenä; puhetekojen tai kielipelien kokonaisuutena; sosiaalisten koodien joukkona; tai systeeminä, joka mahdollistaa ajatusten muotoilun, inhimillisen vuorovaikutuksen sääntelyn tai itsensä ilmaisemisen, asioihin viittaamisen, tosiseikkojen esittämisen, maailman järjestämisen ja niin edelleen.

Osa mainituista lähestymistavoista on hedelmällisiä, monet niistä ovat rajoittavia, mikään niistä ei ole tyhjentävä. Sen sijaan, että selvittäisin niitä lähemmin, tahdon tutkia kysymyksen erikoisuutta sinänsä. Itse asiassa haluan ottaa askelen taaksepäin ja aloittaa kysymällä: mitä on puhua? Väittäisin, että tämä kysymys on jossakin mielessä perustavampi kuin kysymys siitä, mitä kieli on.

Kuvitelkaamme erilaisia vastauksia, joita saattaisimme saada logopediltä, kehityspsykologilta, retoriikan ekspertiltä, avioliittoneuvojalta ja niin edelleen. Jokainen vastauksista ilmaisee erityisen näkökulman siihen, mitä on puhua. Eikö toisaalta kysymykseen pitäisi saada yleisempi vastaus?

Miettikäämme logopedin antamaa vastausta. Hän luettelisi puhe-elimet, kuvailisi äänihuulten roolin ja esittelisi kielen eri asennot. Vastaus voisi edelleen sisältää

Kielen ymmärtäminen – johdatukseksi teemaan

Inhimillistä kieltä on joskus kutsuttu ”moniontologiseksi” siinä mielessä, että se tuntuu rakentuvan ristiriitaisestikin ikään kuin usealle pohjalle. Kieli näyttää selvästi ainakin yksilöpsykologiselta, sosiaaliselta, yhteiskunnalliselta ja hyvin abstraktilta ilmiöltä. Voin pelkän oman pohdintani avulla saada paljon erilaista tietoa osaamistani kielistä, esimerkiksi vain makustelemalla jotakin sanontatapaa mielessäni. Samalla on selvää, ettei minulla ole suoraa pääsyä muiden saman kielen puhujien mieleen tai yleensäkin kovinkaan tarkkaa tietoa heidän kielellisestä käyttäytymisestään. Silti tunnun tietävän paljonkin yhteisesti jaetusta kielestä. Toisaalta jos kieli on jotain abstraktia, miten yksilö voi saada siitä tietoa ja miten se voi vaikuttaa yksilön käyttäytymiseen? Ja miten minun tai kieliyhteisöni käytös voi määrittää, millainen tämä abstrakti järjestelmä on? Kielellä tehdään ja luodaan, ja niin kuin kaikki sosiaalinen ja institutionaalinen toiminta senkin käyttäminen on

myös vallankäyttöä. Mistä puhuja ja tulkitsija saavat valtansa? Kenellä on valtaa ja kenellä ei?

Tämän näkökulmien mosaiikin edessä on luonnollista kysyä, onko kieltä edes olemassa yhtenä ilmiönä. Ilmeisestikään ei ole mahdollista tutkia vain kieltä itseään, vaan sitä on lähestyttävä aina jostain rajoittuneesta näkökulmasta. Eri lähestymisyrittysten synnyttämää moninaisuutta hahmottamalla voi kuitenkin pyrkiä lisäämään ymmärrystä kielestä kokonaisuutena, vaikka se jäisikin aina vajavaiseksi. Teeman kirjoittajat ovat eri alojen kielitieteilijöitä ja filosofeja. Heidän selostuksensa siitä, miten he itse näkevät kielen ja miten tutkivat sen ilmiöitä, toivottavasti auttaa kehittämään tällaista ymmärrystä.

*Teeman toimittajat
Risto Koskensilta & Anna Ovaska*

”Puhumaan oppiminen on sosialisoitumista yhteiseen elämänmuotoon, jossa asioiden sanominen ja sanotun ymmärtäminen on vain osa vuorovaikutuksen muotojen laajaa kirjoa, johon kuuluu joukko erilaisia vaatimuksia ja vastuita.”

selvityksen erilaisista puhevioista ja artikulaation ongelmista. Tämä kävisi vastauksesta kysymykseen, jota voimme sanoa ulospäin suuntautuvaksi: etsimme asiantuntijatietoon perustuvaa uutta tietoa siitä, mitä puhe on.

Ajatelkaamme toisaalta kysymyksiä, joita voimme kutsua sisäänpäin suuntautuviksi. Molièren näytelmässä *Porvari aatelismiehenä* (1679) herra Jourdain saa kuulla, että hän on puhunut proosaa koko ikänsä. Häntä ihmettytti, mitä on proosa, ja hän sai tietää sen olevan sitä, mitä hän ja kaikki muut jatkuvasti puhuvat ja kirjoittavat, paitsi kun he lausuvat tai kirjoittavat runoja. Tässä tapauksessa *uusi sana* kytkeytyy *tuttuun todellisuuteen*.

Tällainen siirto on tavallinen muodollisessa kielinopetuksessa. Kuullessamme, mikä on verbi, substantiivi tai persoona, saamme uuden nimen asioille, joita olemme jo oppineet hallitsemaan käytännössä. Terminologian hyödyllisyys käy ilmeiseksi ennen kaikkea vieraiden kielten opetuksessa, missä sen avulla voidaan selvittää uuden kielen suhdetta oppilaan omaan kieleen: mitä erotteluja tulee ottaa huomioon, miten lauseenjäsenet riippuvat toisistaan ja niin edelleen.

Kun filosofoidessamme kysymme ”Mitä on puhe?”, emme tietenkään esitä ulospäin suuntautuvaa kysymystä. Mutta toisaalta kysymys ei ole sisäänpäin suuntautuva. Meitä ei ihmetytä, mitä sana ”puhe” voikaan tarkoittaa omassa kielessämme. Meille sana on tuttu. Samoin asiat, joihin se viittaa, ovat tuttuja. Silti meistä saattaa tuntua, että meidän pitäisi saada ote vielä jostain, jotta *todella* ymmärtäisimme, mitä puhe on: mikä *tekee* kaikista näistä inhimillisistä toiminnoista *puhumista*.

Augustinus ilmaisi samanlaisen ällistyksen *Tunnustuksissaan*:

”Sillä mitä on aika? Kuka selittäisi sen helposti ja lyhyesti? [...] Ja kun siitä puhumme, käsitämme aina, mistä on kysymys, käsitämme myös, kun kuulemme

toisten sitä käyttävän. Mitä on siis aika? Minä luulen sen tietäväni, jos ei kukaan sitä minulta kysele. Mutta jos joku sitä kysyy ja tahtoisin sen selittää hänelle, minä en sitä tiedä.”¹

Augustinus pukee sanoiksi klassisen filosofisen hämmennyksen. Sekä ajasta että puheesta puhuttaessa voimme kysyä: miksi meistä tuntuu, että jotakin lisää tulisi sanoa? Puuttuuko meiltä jotain, jos emme pysty antamaan yleistä selvitystä siitä, mitä aika on, tai mitä puhuminen on?

Jotakuta voi ihmetyttää se, mitä hän saattaa sanoa ”puheen ihmeeksi”. Hänestä ehkä tuntuu, että on ihmeellistä voida keskustella hyvän ystävän kanssa ja että he pystyvät seuraamaan toisiaan täydellisesti, silloinkin kun toinen ilmaisee syvimpiä tunteitaan, joita on kenties hankala pukea sanoiksi. Ehkä hän kysyy itseltään: miten tämä on mahdollista? Mutta mitä hän tällöin ihmettelee? Tyydyttäisikö häntä esimerkiksi aivojen toimintaan tai kielitieteellisiin käsitteisiin nojaava selvitys? Pikemminkin hän ihmettelee ihmiselämää ja suhdetta ystävänsä.

Puhe mahdollistaa toistemme ymmärtämisen – mutta puheemme saa elämänsä *siitä, että me ymmärrämme toisiamme*: puhetta voi olla vain siellä, missä ihmiset ymmärtävät toinen toistaan. Lausun sanoja antaakseni suunnan ja muodon keskinäiselle ymmärryksellemme. Tätä Ludwig Wittgenstein ehkä tarkoittaa kirjoittaessaan: ”Jos leijona osaisi puhua, emme pystyisi ymmärtämään sitä.”²

*

George Herrimanin sarjakuvassa *Krazy Kat* käydään seuraava kaksinpuhelu Krazy Katin ja hiiri Ignatzin välillä:

Krazy Kat: Why is ”language” Ignatz?

Ignatz: ”Language” is, that we may understand one another.

Krazy Kat: Is that so?
Ignatz: Yes that's so.
Krazy Kat: Can you unda-stend a Finn or a
 Leplender, or a Oshkosher, huh?
Ignatz: No.
Krazy Kat: Can a Finn or a Leplender, or a Osh-
 kosher unda-stend *you*?
Ignatz: No.
Krazy Kat: Then I would say language is that we may
 misunda-stend each udda.³

Vaikka Krazy murtaa oudosti (ja vaikka hän siirtyy mahdottomuudesta ymmärtää toisiamme kysymykseen väärinymmärtämisestä), hän kiinnittää huomionsa tärkeään asiaan: kielen käsite liittyy läheisesti ymmärtämisen rajoihin. Kun puhe siirtyy puheesta kieleen, ymmärtämisen mahdottomuus nousee keskeiseksi. Puhumaan oppinut lapsi kohtaa tuntemattoman kielen käsitteen – ja siten *kielen käsitteen* – kokiessaan kyvyttömyyttä ymmärtää. Selitys sille, miksi hän ei ymmärrä sanottua tai miksi hänen sanojaan ei ymmärretä, voi olla: ”he puhuvat toista kieltä”.⁴

Sanomme yksinkertaisesti, että lapsi oppii puhumaan (tai että hän oppii puhumaan esimerkiksi suomea – tai, eräissä tapauksissa, sekä suomea *että* ruotsia – jos selvennys on tarpeen). Jos toisaalta sanomme, että lapsi *oppii suomea*, tämä voi tarkoittaa kahta varsin eri asiaa. Joko hän oppii puhumaan äidinkieltään tai hän oppii suomea vieraana kielenä, jolloin opetusprosessi on aktiivinen. Puhumaan oppiminen on sosialisoitumista yhteiseen elämänmuotoon, jossa asioiden sanominen ja sanotun ymmärtäminen on vain osa vuorovaikutuksen muotojen laajaa kirjoa, johon kuuluu joukko erilaisia vaatimuksia ja vastuita.

Ruotsalainen filosofi Pär Segerdahl esittää lähelle tulevan huomion seuraavasti:

”kun lapsena oppii ruotsia tai jotain muuta kieltä äidinkielenään, oppii valtavan monia toimintatapoja [...] reaktioita ja tilanteita, joiden ei voi sanoa kuuluvan nimenomaan ruotsin kieleen [...] [esimerkiksi kellonajat, kertolaskun]. Siksi voi olla harhaanjohtavaa sanoa, että kieltä osaava lapsi osaa yksityistä ensikieltään. Se vie huomionsa lapsen kyvyn tärkeimmistä ulottuvuuksista. Se saa meidät unohtamaan toimintamuodot, joiden *sisällä* ensikieleksi kutsumamme sanat ja lauseet toimivat kielenä.”⁵

Kun meille opetetaan vieras kieli, tuo kieli toisaalta *varjetaan* äidinkieleemme, siis hallitsemaamme elämänmuotoon – kuten yllä ehdotin, tämä yleensä tapahtuu kieliopillisten käsitteiden ja sääntöjen välityksellä. (Jos kieli kytkeytyy vieraaseen kulttuuriin, joitakin sanoja ja erotteluja joudutaan kumminkin oppimaan niin sanoaksemme lattiatasolta.)

Jos ihmisen puhetta tarkastelee vieraan kielen opetuksen linssin läpi, tämä on omiaan muovaamaan näkemystä siitä, mitä kieli *on*. Niinpä tulee luontevaksi ajatella

kieltä kieliopillisten sääntöjen ja sanaston muodostamana systeeminä. Tällöin helposti unohtuu, että vaadittavien sääntöjen joukko riippuu siitä, mistä kielestä käsin me lähestymme kyseistä kieltä. Saksaa puhuville suunnattu ranskan kielen oppikirja olisi varsin erilainen kuin oppikirja, joka on tarkoitettu kiinaksi tai hopin kieltä puhuville.

Tätä katsantokantaa kehiteltäessä ajaututaan tilanteeseen, jossa kielestä puhutaan yleisin sanakääntein – ei suomena tai ranskana tai tagalogina, vaan *kielenä sinänsä* – ja yritetään määrittää, mikä tekee kielestä kielen (kuten usein tehdään filosofiassa). Tämä on kuin tutkisi maantiedettä tutkimalla koordinaattijärjestelmää, jota käytetään määrittelemään sijainteja kartalla. Käytännössä ”kieli sinänsä” lienee ne kielet, joille amerikkalainen kielitieteilijä Benjamin Whorf loi termin *Standard Average European*. Toisin sanoen se vastaa tärkeimpiä eurooppalaisia kieliä – kielten perhettä, joka on yhteisen alkuperänsä ja vuosisatojen mittaisen tiiviin vuorovaikutuksen ansiosta säilyttänyt tai kehittänyt laajoja sanastollisia ja kieliopillisia yhtäläisyyksiä. (Itse asiassa uskon, että suomen kielellä on paljon enemmän yhteistä Euroopan standardikielten kanssa kuin miltä ensi silmäykseltä näyttää, riippumatta sen ei-indoeurooppalaisesta alkuperästä. Tämä johtuu sen pitkistä kulttuurisista siteistä Euroopan muihin maihin.)

Jos kuitenkin kohotamme katseemme Euroopan standardikielistä ja otamme huomioon maailmassa puhuttujen kielten laajan kirjoa, saatamme oivaltaa, että kielestä sinänsä on hyvin vähän sanottavaa sen ohella, että kielelliset erot muodostavat rajan keskinäiselle ymmärtämiselle.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Aurelius Augustinus, *Tunnustukset (Confessiones)*, 397–398). Suom. Otto Lakka. Aurinko, Helsinki 2010, 420.
- 2 Ludwig Wittgenstein, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. 3. p. WSOY, Helsinki 2001, 346.
- 3 George Herriman, *Krazy Kat*, 6.1.1918.
- 4 Käsitys kielestä rajattuna systeeminä houkuttelee ajattelemaan kieltä häkkiä tai vankilana, joka estää meitä ajattelemasta tiettyjä ajatuksia tai pakottaa meidät ajattelemaan tiettyillä tavoilla. En usko, että puheen käsitteeseen liittyy vastaavanlaista houkutusta.
- 5 ”[...] när du lärde dig svenska som barn, eller något annat språk som är ditt modersmål, så lärde du dig en oerhörd mängd verksamheter [...], reaktioner och situationer som inte kan sägas tillhöra just svenska [...] [t.ex. att läsa klockan, multiplikationstabellen]. Att säga att ett barn som kan språket, kan det enskilda språket som är dess förstaspråk, kan därför vara vilseledande. Det tar vår uppmärksamhet från de mest fundamentala aspekterna av barnets förmåga. Det får oss att förbise de aktivitetsformer inom vilka orden och satserna som vi kallar barnets förstaspråk fungerar som ett språk.” Pär Segerdahl, *Språkteorier och språkspel*. Studentlitteratur, Lund 1998, 197.